

НЕРЕАЛІЗОВАНІ МОЖЛИВОСТІ: СПРОБИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ (осінь 1939 – перша половина 1941 рр.)

Анотація. Мета дослідження – простежити пошук шляхів українсько-польського діалогу на початковому етапі Другої світової війни. Висвітлено основні дискусії в українському питанні під час формування політичного курсу польського уряду в екзилі та його структурних підрозділів від початку війни й до середини 1941 р. Виокремлено головних «гравців» цих політичних процесів та їхні дії. Проаналізовано обставини, хід, наслідки і причини неуспіху. Основну увагу зосереджено також на ініціативах уряду Української Народної Республіки в екзилі щодо досягнення співпраці з еміграційним польським урядом та його західними союзниками. *Методологія* ґрунтується на принципах критичного аналізу архівних джерел, методах порівняльного аналізу джерел та історіографії. *Наукова новизна*. На підставі мало- або й невідомих документів із польських, британських, американських та канадських архівів висвітлюється мотивація українських і польських політиків у пошуках компромісів задля співпраці в боротьбі проти СРСР та нацистської Німеччини. Особливу увагу приділено з'ясуванню проблем, що супроводжували політичний процес досягнення консенсусу між українцями й поляками. *Висновки*. Із боку українського та польського еміграційних урядів було докладено багато зусиль для досягнення порозуміння зі спірних питань. Незважаючи на це сторони не змогли дійти згоди через різні погляди на територіальні й інші політичні питання. Суттєва увага до налагодження діалогу у планах польського й українського екзильних урядів може бути розцінена як добрий доказ пошуку ними співпраці на початковому етапі Другої світової війни.

Ключові слова: українське питання, українсько-польські відносини, польський еміграційний уряд, уряд Української Народної Республіки в екзилі, Друга світова війна.

Проблема українсько-польського порозуміння від початку Другої світової до німецько-радянської війни привертала увагу істориків на рубежі ХХ–ХХІ ст. Серед найважливіших праць, в яких було проаналізовано деякі аспекти цієї теми, слід згадати насамперед монографії Р.Тожецького¹, Ч.Партача й К.Лади², І.Льюшина³, статтю Л.Зашкільняка⁴. Утім з огляду

¹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S.96–109.

² Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939–1945). – Koszalin, 2001; Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. – Toruń, 2004. – S.18–67.

³ Льюшин І.І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К., 2000. – С.13–43.

⁴ Зашкільняк Л. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду і підпілля в 1939–1945 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.10: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. – Л., 2003. – С.161–202.

на можливість ознайомлення дослідників із досі маловідомим масивом українських, польських та інших зарубіжних архівних матеріалів, споминів актуальною залишається потреба детального висвітлення як загальних, так і окремих питань цієї теми, зокрема обставин, безпосередніх спонукальних мотивів контактів, змісту перемовин, а також їх наслідки і причини невдач.

Ініціативи уряду УНР в екзилі щодо політичного зближення з польським еміграційним урядом

У міжвоєнний період єдиним легітимним із погляду норм міжнародного права залишався уряд Української Народної Республіки, який після вбивства С.Петлюри у травні 1926 р. очолював А.Лівицький. Ця структура позиціонувала себе як Державний центр, навколо котрого мали об'єднатися всі українці незалежно від політичних переконань та ідеологічних уподобань. Від укладення українсько-польського Варшавського договору 1920 р. це політичне угруповання підтримувало тісні контакти з урядом II Речіпосполитої, і у царині зовнішньої політики орієнтувалося на співробітництво насамперед із цією державою та її союзниками Францією й Великобританією. Міністр закордонних справ еміграційного уряду УНР О.Шульгин так визначив потребу українсько-польської співпраці у заяві, що може слугувати дороговказом для прихильників порозуміння:

«Оскільки хочемо ми сьогодні щось передбачити, ми завжди уявляємо собі, що на Сході таки буде панувати якась Росія, що [...] буде зазіхати на Україну. При таких умовах ми мусимо бути насторожі й мати завжди забезпечений спокій, принаймні з боку західних сусідів, себто, в першу чергу, Польщі та Румунії [...] Ніщо так не може бути милим останній (і Москві червоній, і Москві білій, емігрантській), як загострення відносин поміж українцями і поляками»⁵.

Напередодні й на початку Другої світової війни діячі уряду УНР, продовжуючи обстоювати думку щодо потреби зовнішньополітичної орієнтації державницького українського руху на співпрацю насамперед із Польщею та її союзниками, планували в разі розгортання глобального воєнного конфлікту перебратися до нейтральної країни. У такий спосіб вони розраховували зберегти самостійність у прийнятті політичних рішень, щоб формально не бути залежними від будь-якої з воюючих сторін і не дати підстав для звинувачень у тому, що українці «пливуть за течією», тобто реалізують свій політичний курс узгоджено з політикою інших воюючих країн. Однак, оскільки польський уряд своєчасно не евакуював своїх союзників, швидкий наступ вермахту застав старшого віком президента уряду УНР А.Лівицького та групу його однодумців і прибічників в окупованій нацистами Варшаві⁶. За таких

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3836. – Оп.1. – Спр.63. – Арк.92.

⁶ *Лівицький А.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 рр. – Мюнхен; Філадельфія, 1984. – С.66–68.

обставин 9 вересня 1939 р. він, щоб не дати підстав для звинувачень у залежності від Райху, передав власні повноваження голови Директорії прем'єр-міністрові В.Прокоповичу, котрий перебував у Франції. Від імені уряду УНР у столиці цієї країни почали активно діяти сам його очільник, міністри закордонних (О.Шульгин) і військових (О.Удовиченко) справ. Секретарем уряду було призначено колишнього діяча УНДО з Галичини В.Соловія⁷.

На початку жовтня 1939 р. у Парижі створено Український комітет, який закликав усіх співвітчизників об'єднуватися навколо нього. Очолив його О.Шульгин, а до складу ввійшли також О.Удовиченко й В.Соловій. Незабаром О.Шульгин та О.Удовиченко налагодили контакти з польським еміграційним урядом – відразу ж після його евакуації з Румунії до Франції⁸.

Пропагована діячами Українського комітету ідея співпраці України й Польщі проти СРСР у той час отримала схвальний відгук серед багатьох українських політиків не лише в Європі, а й за межами континенту. 30 листопада 1939 р., наприклад, засновник Українського бюро в Лондоні громадянин США Я.Макогін у листі голові цієї організації В.Кисілевському на його інформацію про бажання поляків співпрацювати з українцями написав, що «більше трьох років українці, які опинилися під Польщею, намагаються співпрацювати з поляками» та «якщо поляки чи хтось інший дійсно, і чесно, і серйозно захочуть припинити цю більшовицьку загрозу, то ми не тільки можемо, але мусимо повністю співпрацювати з ними. Це наше право робити це, а також наш обов'язок»:

«Я кажу Вам і їм, що якщо Угорщина та Польща, чи хтось інший, воює проти більшовизму, таємно чи відкрито, наш обов'язок допомагати їм. Тобто, якщо вони чесно борються з цією загрозою, незалежно від того, що сталося в минулому, незалежно від того, скільки наших власних політиків, які засуджують нас, засудять мене за таке ставлення, незалежно від того, які жертви ми повинні терпіти, це наш обов'язок і наше місце приєднатися до всіх проти нашого загального і найбільш руйнівного ворога – більшовизму».

Я.Макогін зробив висновок, що українці не повинні, «як це було багато разів у минулому, [...] витратити енергію на боротьбу з сусідами», а мають натомість «об'єднатися і боротися, при необхідності, з самим дияволом, проти більшовизму»⁹.

Окремим напрямом діяльності Українського комітету стала пропаганда, що серед іншого зводилася до публікації у пресовому органі прибічників уряду УНР «Тризубі» статей із критикою нацистської Німеччини й закликами підтримувати у війні Польщу та її союзників. Одна з найважливіших публікацій, що відображала тогочасне бачення діячами цього уряду перспектив розвитку українсько-польських відносин і визначала шляхи українсько-польського зближення, побачила світ у числі «Тризуба» від 20 лютого 1940 р. Серед першорядних завдань українців тут, зокрема, було названо такі (під

⁷ *Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej.* – S.20.

⁸ *Ibid.* – S.23.

⁹ Library and Archives Canada (Ottawa). – V.J.Kaye Papers. MG 31, D 69. – Vol.10. – File 5.

пунктами 4–5): потреба досягнення українсько-польського порозуміння як украй необхідного для успішної боротьби проти Росії – найголовнішого ворога українського народу; спірні українсько-польські питання, надто проблема територіального розмежування, повинні бути розв'язані шляхом взаємних поступок на підставі доброї волі й розуміння сторонами «вищих цілей». Було також звернено увагу на те, що поляки мають виразно окреслити ставлення до української справи й тих питань, вирішення яких допоможе забезпечити тривале унормування польсько-українських відносин. Звернення уряду УНР, утім, не дало бажаних наслідків через різку його критику з боку ОУН. 18 лютого 1940 р. в українськомовних газетах США опубліковано інспірована діячами цієї організації статтю, де стверджувалося, що українська еміграція в Європі роз'єднана, нікого не репрезентує, не має належної довіри своїх співвітчизників і виступає поплічником ворогів української справи – поляків та Польщі. 23 лютого на шпальтах неофіційного друкованого органу ОУН «Українського слова» було вміщено передрук статті зі «Свободи», в якій стверджувалося, що з «республіканцями» не говоритиме жоден українець, допоки вони не визначать свого чіткого ставлення до польського уряду у Франції та у справі східних кордонів Польщі¹⁰.

Роль східноєвропейських експертів МЗС Великобританії у заохоченні українсько-польської співпраці на рубежі 1939–1940 рр.

Оскільки польські й українські політики зволікали з контактами, на їх прискорення певним чином вплинула позиція та рекомендації експертів зі східноєвропейських питань міністерства закордонних справ Великобританії. 20 жовтня 1939 р. співробітник відділу політичної розвідки Р.Ліпер, зокрема, зазначив, що для польських урядовців «єдиний шлях повернення їхніх територій, окупованих на цей час Росією – досягнути федеративної угоди з українцями». Після аналізу історії польсько-українських стосунків у міжвоєнний період він зауважив, що останні події стали добрим уроком для поляків. Тому вони повинні досягнути компромісу з українцями, а уряд Великобританії, за його твердженням, підтримуватиме всі ініціативи, скеровані на це¹¹.

Польські урядові кола оперативно відреагували на поданий їм «сигнал» і насамперед поінформували своїх дипломатів про намір проводити ліберальнішу порівняно з довоєнною практикою політику щодо нацменшин. У таємній інструкції МЗС Польщі для польських дипломатичних представництв за кордоном було визначено, що «ставлення [...] до національних меншин, особливо єврейської та української, буде базоване на найліберальніших принципах», уряд II Речіпосполитої «прагне бачити співіснування поляків із національними меншинами в рамках толерування, співпраці та свободи культурного життя»¹².

¹⁰ Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. – S.26.

¹¹ Luciuk L.Y., Kordan B.S. Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question, 1938–1951: A Documentary Collection. – Kingston; New York, 1987. – P.65.

¹² Archives of Hoover Institution of War, Revolution and Peace in Stanford. – Poland, Foreign Affairs' Ministry. – Sign. I/141. – Sheet 471.

Одним із варіантів вирішення проблеми українсько-польських суперечок польські політики запропонували обговорення з українцями ідеї федеративного зв'язку між Польщею, Литвою й Україною (концептуально вона у чомусь нагадувала Гадяцьку унію 1658 р.) із забезпеченням провідної ролі Польщі формально як «першої серед рівних». Однак цей план скептично сприйняли українські політики, факт чого змушені були визнати не лише українські чи польські політичні діячі, а й дипломати Великобританії, які вважали безперспективним польсько-українське зближення, звужене рамками творення союзнаї держави з тісними федеративними зв'язками. 27 січня 1940 р. радник британського посольства при польському уряді в Лондоні Ф.Сейвері підготував меморандум, в якому проаналізував три можливих варіанти майбутнього федеративного зв'язку для Польщі: з Литвою, з Україною та з Чехословаччиною. Автор зазначав, що дуже привабливою виглядає можливість утворення політичного союзу між Україною й Польщею, котра мала б віддати Україні свої «провінції» з переважно українським населенням і таким чином вирішити проблему встановлення східного кордону¹³. Проте вже в наступному меморандумі – «Проблема відбудови Польщі» – Ф.Сейвері вказав на «істотні відмінності в темпераменті поляків та українців» і що «поляки недостатньо досвідчені в політиці, щоб змусити такий механізм запрацювати»¹⁴.

Вивчаючи українсько-польські суперечності в територіальних питаннях, британське зовнішньополітичне відомство вважало найреалістичнішим «розрубати Гордіїв вузол» шляхом визнання належності спірних для українців і поляків територій до СРСР. Схильне до укладення спрямованого проти нацистської Німеччини союзу з Москвою, керівництво Великобританії було готове погодитися на те, щоб зберегти за нею права на Західну Україну, цілковито ігноруючи претензії Польщі. Коментуючи меморандум Ф.Сейвері британський представник при польському уряді Г.Кеннард у листі керівникові центрального департаменту МЗС Великобританії В.Стренгу вказав, що Польща «в інтересах її майбутнього добробуту» повинна «пожертвувати майже третиною території й відмовитися практично від усього, що східніше від лінії Керзона для того, аби позбутися чергових болячок поганих відносин із принаймні однією непримиренною меншиною та розраховатися раз і назавжди з Росією»¹⁵.

Незалежно від шляхів вирішення територіальних суперечок актуальною в той час, утім, залишалася проблема формули українсько-польського порозуміння, що опинилася у центрі зацікавлення східноєвропейських експертів МЗС Великобританії. Вивчаючи різні шляхи й напрями досягнення консенсусу між представниками цих двох народів, співробітники британського зовнішньополітичного відомства воліли залишатися «за кулісами» й не виступати в ролі «третьої сили» у змаганні двох «національних політичних гравців», обмежуючи свою посередницьку місію і зводячи її до ролі «тіньових радників-посередників» (що їм удалося, адже їхні рекомендації тоді так і не стали надбанням громадськості, будучи відомими надто вузькому колу

¹³ Ibid. – Sign. I/529. – Sheet 545.

¹⁴ Ibid. – Sheets 546–549.

¹⁵ Ibid. – Sheets 550–559.

осіб). 10 січня 1940 р. службовець департаменту політичної розвідки МЗС Великобританії Е.Карлтон у розмові зі співробітником британського посольства при польському уряді в м. Анже (Франція) Й.Ватсоном заявив, що він веде розмови з поляками та українцями з метою переконати їх у доцільності співпраці. Лондон, дотримуючись традиційної для себе політики збереження балансу сил на Європейському континенті, не планував офіційно підтримувати боротьбу поляків та українців проти СРСР. Для Великобританії було вигідніше, аби поляки й українці самі вигнали радянців з анексованих ними земель, але для цього вони повинні домовитися між собою й не ворогувати. Е.Карлтон дав зрозуміти, що українці, можливо, погодяться як на перший крок на обіцянку польським урядом автономії, якщо Лондон виступить гарантом дотримання такої декларації, після чого наступним кроком мала б стати підтримка відновленою Польщею боротьби українців проти СРСР за національну державність на українських землях у складі Радянського Союзу. У кожному разі делегатам польського еміграційного уряду треба було швидше домовитися з українськими політиками, і ця домовленість мала б бути укладеною до прогнозованого нападу нацистської Німеччини на СРСР, оскільки в разі такої агресії невдоволені політикою Москви українці цілком вірогідно підтримають Райх, а не польський еміграційний уряд¹⁶.

Е.Карлтон уважав, що західні союзники змушені були б урахувати державницькі прагнення українців, якби останні об'єднали політичні зусилля в єдиному представницькому органі, що міг би апелювати до всіх українців, виступаючи в ролі загального проводу. Першим кроком на шляху до цього міг би стати приїзд до О.Шульгина в Париж колишнього голови УНДО В.Мудрого й керівника ОУН А.Мельника як репрезентантів тих національних суспільних угруповань, що мали найбільший авторитет серед західних українців на початку Другої світової війни. У рамках реалізації цього плану Е.Карлтон пропонував створити польсько-український комітет у Львові й радіостанцію у Греції, що вела б мовлення для українців. Якісна відбудова української державності буде можливою з допомогою Польщі (в тому числі за участі українців із цієї країни). Водночас Е.Карлтон сумнівався, що остання погодиться допомагати українцям, якщо змусити її віддати частину своєї території Україні. Якби вдалося реалізувати цей план, було б створено дві держави чисельністю по 34 млн громадян, котрі в майбутньому з допомогою західних союзників змогли б реально протистояти тиску комуністичного СРСР¹⁷.

Контакти представників еміграційного польського уряду з прибічниками уряду УНР в екзилі

Пережитий від поразки шок і «життя на валізках» під час евакуації та перебування в Румунії перші два місяці Другої світової не дозволило членам польського уряду у вигнанні адекватно сприймати реалії й формувати раціональний

¹⁶ *Luciuk L.Y., Kordan B.S. Anglo-American Perspectives...* – P.70–72.

¹⁷ *Ibid.* – P.74–79.

стратегічний геополітичний курс щодо українців. Поступова трансформація політики почалася лише тоді, коли еміграційний уряд Польщі опинився ще більш віддалено від своєї окупованої держави – у Франції¹⁸. Прислухаючись до порад британських колеґ, польські дипломати на рубежі 1939–1940 рр. провели вивчення перспектив участі Польщі у вирішенні «українського питання». Усвідомлення самовбивчого характеру українсько-польського протистояння для обох сторін конфлікту відбулося на рівні найвищого керівництва Польщі.

Не у змозі подолати великодержавні амбіції, які превалювали в урядовій політиці щодо українців упродовж 20-річної анексії Західної України Польщею, польська влада виявилася неспроможною до будь-яких позитивних змін і конкретних дій за весь час перебування цієї території в межах II Речіпосполитої. Лише після того, як українське населення опинилося поза сферами впливу і влади Варшави, еміграційний уряд, котрий уже не міг на практиці реалізовувати свої плани, розробив директиви, в яких висловив намір змінити дотеперішню політику.

У цей час у МЗС Польщі очікували на видання урядом декларації та інструкцій в українському питанні, щоб установити контакти й почати перемовини з окремими українськими діячами та в кінцевому підсумку визначити основні варіанти співпраці, зокрема з'ясувати позиції, спрогнозувати можливий політичний резонанс від імовірних домовленостей. Зміцнення на окупованих землях Польщі позицій СРСР і нацистської Німеччини вимагало видання для місцевих осередків підпільного Союзу збройної боротьби інструкцій щодо привернення на свій бік українського населення для спільного протистояння ворогові. Актуальність українського питання була очевидною, і Польща, як головний західний сусід України, не мала залишатися осторонь від цих політичних процесів. Було зрозуміло, що в разі успішної нейтралізації антипольських тенденцій в українському незалежницькому русі Польща зможе в перспективі здобути для себе важливі політичні переваги. Із метою реалізації цих завдань очільник МЗС А.Залеський запропонував урядові визнати три головних постулати: 1) право українського народу на власну державність (він виявив готовність дипломатично підтримати відповідні прагнення за сприятливої міжнародної кон'юнктури); 2) потреба налагодження тісної співпраці з майбутньою Українською державою (до федерації включно); 3) право українців із польським громадянством на національний і культурний розвиток у рамках автономії (також визнати, що українці в Польщі матимуть такі самі права, як і поляки, котрі проживатимуть в Українській державі). Міністр теж запропонував, щоб у приватних розмовах представники польського уряду стверджували, що майбутній польсько-український кордон залежатиме від ступеня співпраці двох держав¹⁹.

¹⁸ Докл. див.: *Duraczyński E.* Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945: organizacja, personalia, polityka. – Warszawa, 1993; *Dymarski M.* Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945. – Wrocław, 1999; *Hulas M.* Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie, wrzesień 1939 – lipiec 1943. – Warszawa, 1996; *Pestkowska M.* Za kulisami rządu polskiego na emigracji. – Warszawa, 2000.

¹⁹ *Partacz Cz., Łada K.* Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. – S.36.

Однак здебільшого цей та інші проекти мали форму таємних планів «для службового використання» й характер нездійснених обіцянок, а не призначеної для широкого оприлюднення декларації, якою уряд брав би на себе конкретні зобов'язання щодо представників найчисельнішої національної меншини у II Речіпосполитій. «Революційним» рішенням, що мало прискорити налагодження польсько-української співпраці та водночас сприяти загальній нормалізації не завжди добрих польсько-українських відносин, стала видана 28 листопада 1939 р. інструкція Комітету міністрів у справах краю. У документі визначалося, що уряд допускає можливість співпраці з українським самостійницьким рухом і визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту, спрямованого проти окупантів:

«Уряд не лише визнає можливість досягнення згоди з українським рухом за незалежність, але визнає необхідність створення спільного польсько-українського фронту проти окупантів. Польсько-українське співробітництво повинно бути певний час таємним, щоб не створювати додаткових стимулів політиці більшовиків щодо винищення польського елемента у Східній Малопольщі».

У політичному плані польський еміграційний уряд визначав такі основні вказівки для майбутнього порозуміння:

«1) буде створено незалежну Українську державу (що стосується східних кордонів цієї країни, поляки приймуть будь-які далекосяжні рішення, запропоновані українською стороною); 2) незалежна Українська держава перебуватиме у федеративному зв'язку з Польщею на засадах рівності (лінія кордону залежатиме від форми федеративного устрою); 3) українська меншина в межах Польщі, польська меншина в межах України користуватимуться всіма національними та культурними правами на засадах взаємності. Ці вказівки ще не є офіційною урядовою декларацією, призначеною для публікації. Остаточне оформлення угоди може відбутися лише шляхом двосторонніх переговорів між польським урядом та українським представництвом. Ці вказівки треба використовувати обмежено й таємно, і лише в міру того, як українська сторона виявить готовність тісно співпрацювати в активній боротьбі проти окупантів».

До цих інструкцій було додане роз'яснення – «Вказівки щодо звернення до поляків у країні», де викладалася стратегічна геополітична мета створення союзу слов'янських держав разом з Україною, що багато у чому нагадувала й повторювала головні програмні цілі так званого «прометеїзму» – підтриманого Польщею в міжвоєнний період руху за незалежність народів СРСР:

«Польща бореться разом із союзниками за таку розбудову Центральної та Східної Європи, щоб у рамках нової політичної організації однією з головних підстав став солідарний союз слов'янських держав. Така організація повинна створити

компактну та злагоджену групу держав між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, що також надаватимуть підтримку країнам Балтії й відокремлять Німеччину від Росії. Плануючи брати участь у такій розбудові, Польща погоджується з союзниками у прагненні міцної і тривалої рівноваги в Європі, що захищатиме її від нових потрясінь»²⁰.

Розробляючи далекосяжні політичні плани, діячі польського еміграційного уряду відводили в них окреме місце українцям. У зовнішньополітичних комбінаціях головним завданням на цьому етапі стало відвернення антипольського вістря боротьби українців за державну незалежність і скерування його проти СРСР. Із цією метою було вирішено заручитися підтримкою українських політичних угруповань у різних частинах світу, які не виявляли ворожого ставлення до Польщі.

При визначенні ролі головного партнера для переговорів увагу було приділено урядові Української Народної Республіки в екзилі. Уже під час перших контактів представник польської сторони А.Ладось порадив розширити й доповнити склад Українського комітету репрезентантами не лише УНР, а й УНДО, ОУН, Української соціал-демократичної радикальної партії (УСДРП), українцями з Канади та Румунії. Тоді ж при польському уряді постала Національна рада – політичний консультативний орган, члени якого мали право дорадчого голосу при ухваленні урядових рішень. До неї, однак, не було кооптовано жодного українця. Із метою змінити цю ситуацію у грудні 1939 р. польський політичний діяч Є.Стемповський запропонував організувати приїзд до Франції В.Мудрого або іншого відомого політика з середовища УНДО та ввести його до складу Національної ради, однак ця пропозиція виявилася нездійсненною²¹.

Водночас представникам польського уряду вдалося заручитися підтримкою групи колишніх діячів УНДО. 22 лютого 1940 р. заступник коменданта Служби перемозі Польщі С.Ровецький доповів К.Соснковському, що він провів переговори з М.Рудницькою та іншими ундовцями, і остання заявила, «що вони беруть на себе лише періодичну співпрацю проти окупанта, але не хотіли брати на себе жодних майбутніх зобов'язань»²².

Із метою залучити до ініціатив Українського комітету «республіканців» та інші політичні середовища польський уряд виділив дотацію в розмірі 60 тис. франків для поїздки В.Соловія до Риму на переговори з А.Мельником, аби схилити його до об'єднання зусиль УНР та ОУН, а також для мандрівки О.Шульгина до Фінляндії задля вербування полонених українців-червоноармійців на військову службу до Українського легіону у складі польської армії на території Франції²³.

²⁰ Archive of the Polish Institute and Sikorski Museum (London; далі – APISM). – Sign. PRM.5/2. – Sheet 3; Armia Krajowa w dokumentach: 1939–1945. – Т.6: Uzupełnienia / Red. K.Iranek-Osmecki. 2-gie wyd. – Londyn, 1984. – S.4.

²¹ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy... – S.100.

²² Armia Krajowa w dokumentach: 1939–1945. – Т.1. – Londyn, 1970. – S.109.

²³ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy... – S.98.

Перша поїздка зазнала фіаско. В.Соловій відбув до Риму, але йому не вдалося переконати керівництво ООН приєднатися до діяльності Українського комітету. Більше того, сталося навпаки – посланець ПУН запевнив В.Соловія в помилковості лінії УК. Делегат ООН заявив, що ідея створення загальноукраїнського представництва варта підтримки, але для налагодження з цією організацією тісної співпраці уряд УНР повинен конкретними діями довести свою незалежність від польського уряду, тобто розірвати будь-які стосунки з ним, уникати співпраці в майбутньому та видати декларацію про прагнення до об'єднання всіх українських земель в єдиній суверенній Українській Самостійній Соборній Державі (УССД). Тим часом О.Шульгин відвідав Фінляндію, але і його поїздка не дала очікуваних наслідків: він не зміг привезти звіди очікувану кількість добровольців, готових воювати у складі Українського легіону польської армії проти СРСР, хоча й зустрічався з політичними та військовими діячами Фінляндії, обговорював із ними актуальні політичні справи включно з можливістю актуалізації українського питання на міжнародній арені. Коментуючи результати візиту, 28 січня 1940 р. посол Польщі у Стокгольмі інформував свої МЗС та уряд: «Під час переїзду з Фінляндії до Парижа мене відвідав Шульгин, який у Фінляндії обговорював серед іншого справу утворення з полонених Українського легіону»²⁴.

Однак як тільки учасники польсько-українських контактів переходили від дипломатичних «реверансів» до питання спірних територій, перемовини припинялися на невизначений час. Так, 19 лютого 1940 р. віце-міністр закордонних справ II Речіпосполитої З.Ґраліньський провів зустріч із прем'єром УНР О.Шульгиним. Він заявив, що за сприятливої міжнародної кон'юнктури Польща й надалі підтримуватиме прагнення «республіканців» щодо створення ними уряду України в Києві. Він також повідомив, що у відповідь на запит МЗС Франції до очільника МЗС Польщі А.Залеського про те, з яким з українських політичних угруповань доцільно налагодити контакти, З.Ґраліньський порадив саме «республіканців» з уряду УНР або «петлюрівців». Натомість торкнувшись проблеми кордонів, О.Шульгин заявив, що в тодішніх умовах жоден українець не може визнати ризьку лінію 1920 р., а його уряд також не може відмовитися від Галичини, оскільки подібна заява була б рівнозначна політичній смерті. Коли ж З.Ґраліньський відповів, що жоден польський уряд на еміграції не має права відмовитися від будь-якої частини території II Речіпосполитої, О.Шульгин запропонував найближчим часом узагалі не обговорювати це питання²⁵.

Підбиваючи підсумки спроб співпраці з урядом УНР, 9 серпня 1940 р. капітан Р.Завадзький підготував доповідну записку «Стан української справи в теперішній час», яку того ж дня скерував міністрові інформації й документації польського еміграційного уряду С.Стронському (копії отримали президія Ради міністрів і головний штаб польської армії). Документ надійшов також особисто прем'єр-міністрові й головнокомандувачеві

²⁴ APISM. – Sign. PRM.15A. – Sheet 7.

²⁵ *Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej.* – S.33.

генералові В.Сікорському, якому його 6 вересня надіслав С.Стронський²⁶. Автор доповідної записки вважав на поточному етапі найважливішим завданням об'єднання зусиль патріотичних сил України й Польщі з метою протистояння нацистам і «більшовикам» та укладення в перспективі геополітичного союзу між цими країнами. Р.Завадзький навів аргументи на користь і проти співпраці з групою прибічників уряду УНР в екзилі, вважаючи одним із найбільших мінусів її малу політичну перспективність з огляду на значно меншу, порівняно з ОУН, суспільну підтримку цього угруповання:

«Щодо політичної групи УНР, то її політичне значення має такі плюси й мінуси. Плюси: правовий статус і продовження одностайної політики від українсько-більшовицької війни, присутність політично досвідчених емігрантів, на яких спирається УНР, традиції Петлюри, котрі після [його] смерті визнали всі українські політичні угруповання включно з націоналістами. Мінуси: цілковитий брак поповнення свіжими силами й з огляду на це мала чисельність у лавах організації, а також успішна пропаганда націоналістів, що вороже налаштовує молодий елемент з української еміграції (те саме було й у краю) до УНР за її тенденцію порозуміння з Польщею».

Автор доповідної записки зауважував, що група прибічників уряду УНР у Польщі обмежувалася вузьким колом прихильників і загалом «не мала більших впливів на польських українців»: «Вона базувалася на прометейській концепції, але не вмiла й не мала можливості зацікавити нею наших українців та відвернути їх ненависть до Польщі»²⁷.

Контакти представників польського Союзу збройної боротьби з українськими політичними діячами на окупованій вермахтом території Польщі

У рамках спроб досягнення порозуміння окремі польські політики за дорученням свого уряду ініціювали пошук контактів зі впливовими українськими угрупованнями або авторитетними діячами задля вивчення можливості залучення українців до активних дій на боці Польщі в обмін на зміну політики в «українських справах». Було відновлено контакти насамперед із тими українськими суспільно-політичними діячами та організаціями, котрі в міжвоєнний період не виявляли ворожого ставлення до Польщі, зокрема з УНДО і представниками уряду УНР в екзилі. Головними об'єктами зацікавлення з українського боку були колишній віце-маршал сейму Польщі й керівний діяч УНДО В.Мудрий, колишній діяч прометейського руху, посол УНР у Варшаві Р.Смаль-Стоцький та інші, хто у вересні 1939 р. опинився на території Польщі, окупованій нацистською Німеччиною. Одним із керівних діячів Союзу збройної боротьби, утаємниченим у подробиці цих контактів, став бригадний генерал М.Токажевський-Карашевич. Ініціатор створення й

²⁶ APISM. – Sign. PRM.36/4. – Sheet 13.

²⁷ Ibid. – Sheets 19–30.

керівник підпільної Служби перемозі Польщі, наприкінці 1939 р. він був призначений комендантом району СЗБ №3 з центром у Львові, а згодом і командувачем усіх осередків Союзу збройної боротьби на анексованих СРСР територіях II Речіпосполитої, тобто у Західній Україні, Західній Білорусії та Віленській області. Незабаром після цього він нелегально виїхав із німецької зони окупації до Львова, де його проти ночі 7 березня 1940 р. заарештували співробітники радянських органів держбезпеки. Під час допиту 2 квітня 1941 р. на питання слідчого, чи налагоджував М.Токажевський-Карашевич як один із чільних діячів СЗБ контакти, окрім Польської соціалістичної партії, Національно-радикального табору, Національної партії, ще й з іншими політичними організаціями, котрі діяли в Польщі до 1 вересня 1939 р., він відповів:

«Ще від вересня 1939 р. я намагався знайти однодумців серед українських націоналістів [...] Учасник нашої організації майор Берка, або майор Михальський (точно не пам'ятаю) у Варшаві зустрівся наприкінці жовтня 1939 р. з відомим українським націоналістом Смаль-Стоцьким [...] Особисто я сам бачив у кафе українських націоналістів, які прибули зі Львова до Кракова наприкінці жовтня 1939 р. – Мудрого та ще одного (прізвища не пам'ятаю, знаю, що він у Львові керував кооперацією)».

Очевидно, що для польського підпілля приводом для пошуку порозуміння з українськими суспільними групами стала певна підтримка українців німецькою окупаційною адміністрацією. Щоб не допустити цього зближення М.Токажевський-Карашевич вирішив налагодити співпрацю з українцями, але, з його слів, «згодом зовсім відмовився від цієї думки», мотивуючи це тим, нібито «українські націоналісти перебували цілковито на боці німців». Проте контакти українських громадсько-політичних діячів із представниками владних кіл Райху не були головною причиною небажання учасників польського підпілля вести з ними переговори, адже на рубежі 1930–1940-х рр. вони самі підтримували контакти з тими польськими правими націоналістичними організаціями, які також налагодили зв'язки з різними владними установами нацистської Німеччини (серед них були головний польський германофіл із середовища правих консерваторів В.Студніцький²⁸, представники Національно-радикального табору, діаспори та ін.²⁹).

Діячі польського підпілля не бажали співпрацювати з українськими політичними силами, котрі виявляли готовність декларували лояльність щодо Райху в разі підтримки Берліном відновлення державності України на всіх етнічних територіях. Утім основною причиною небажання польського еміграційного уряду та Союзу збройної боротьби налагоджувати співробітництво з українськими політиками, які опинилися на окупованій Німеччиною території Польщі, швидше за все, була неготовність польської сторони брати

²⁸ Ibid. – Sign. PRM.25/3.

²⁹ Ibid. – Sign. PRM.12/17.

на себе конкретні, вигідні для українців політичні зобов'язання. Водночас певні німецькі кола (представники абверу, окремі високопоставлені діячі Райху) обіцяли українським політикам підтримку національного суспільного й культурного життя та неофіційно давали сподівання на успішність їхніх державницьких прагнень³⁰.

Однак хибні уявлення польського підпілля щодо міфічного «українського германофільства» базувалися здебільшого на неперевіренних чутках. Насправді ані В.Мудрий, ані діячі уряду УНР від осені 1939 р. не планували налагоджувати політичну співпрацю з націонал-соціалістичною Німеччиною (відомо, зокрема, що А.Лівицький відмовився виїхати до Берліна, а Р.Смаль-Стоцький під час німецької окупації перебрався на постійне місце проживання у Прагу)³¹.

Роль Німеччини в недопущенні українсько-польського зближення на окупованих вермахтом територіях Польщі в першій половині 1940 р.

Нацистська держава відіграла свою деструктивну роль в і без того складних та повільних процесах налагодження українсько-польського діалогу. Ініціативу щодо їх руйнації запропонували ті установи, які претендували на роль експертних в оцінках українських проблем – абвер, верховне командування вермахту (очевидно, на формування такої позиції вплинули відповідальний за контакти українських націоналістів із німецькими військовими колами представник ОУН у Німеччині Р.Ярий і ті діячі цієї організації, які критикували групу В.Прокоповича), а також очолюване А.Розенбергом зовнішньополітичне управління нацистської партії. 8 березня 1940 р. очільник його східного відділу Г.Ляйббрандт запроваджував в окремій записці, що того дня представник верховного командування вермахту прибув до нього й запропонував «прозондувати ґрунт у Варшаві серед уряду УНР, чи був би він готовий здійснити акцію проти усамостійнення паризьких панів УНР під керівництвом Прокоповича»³².

Видається, що саме тиск Г.Ляйббрандта, який вимагав від А.Лівицького засудити позицію В.Прокоповича, спровокував формальний розкол групи прибічників уряду УНР в екзилі. У той час президент А.Лівицький фактично опинився в політичній ізоляції, оскільки не міг виїхати за межі окупованої території Польщі. Він усе ж відмовився виступити в різкій формі проти ініціатив В.Прокоповича. Утім хоч А.Лівицький і опинився під тиском із боку нацистів, він, щоб не наразитися на звинувачення в підтримці лише одного з блоків воюючих держав, був готовий задекларувати, що уряд УНР в екзилі дотримується нейтралітету й не підтримує у війні жодну країну.

³⁰ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській обл. – Фонд кримінальних припинених справ. – Спр. П-7330. – Арк.143–144.

³¹ *Лівицький А.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 рр. – С.68.

³² National Archives and Records Administration (College Park, Maryland; далі – NARA). – T-81. – Roll 696. – Frame 000697.

А.Лівицький і В.Сальський видали звернення, в якому формально засудили просоюзницьку позицію Українського комітету та заперечили легальність групи діячів УНР у Парижі. У відповідь, використовуючи §4 статуту про тимчасовий уряд від 12 листопада 1920 р. щодо дій у разі неможливості виконання урядовцями обов'язків, у Парижі було проголошено про створення нового уряду, посаду очільника котрого обійняв В.Прокопович, а О.Шульгин отримав портфель прем'єр-міністра та міністра закордонних справ³³.

Проте політичні інстанції Райху й після цього продовжували контролювати дії А.Лівицького. В одному з документів зовнішньополітичного управління нацистської партії було приділено увагу «республіканцям» серед іншого з тієї причини, що для еміграційного уряду УНР у міжвоєнний період була характерною «співпраця з Польщею». Особлива увага акцентувалася на зацікавленості польського екзильного уряду у залученні уряду УНР до співпраці вже в перші тижні німецько-польської війни й навіть у планах вивезти його діячів до Румунії. У згаданому документі з цього приводу констатовалося: «Після окупації колишньої Польщі німецькими військами [...] поляки прямо просили, щоб вони (діячі уряду УНР – А.Б.) поїхали за кордон разом із польським урядом»³⁴.

Однак саме незмінність претензій еміграційного уряду Польщі на Західну Україну викликали небажання очільника екзильного проводу УНР А.Лівицького проводити переговори з польським керівництвом у Франції. У переданому у квітні 1940 р. для зовнішньополітичного управління НСДАП меморандумі констатовалося, що група діячів уряду УНР у Польщі виступає «проти підтримуваної Англією та Францією концепції відновлення Польщі в її довоєнних кордонах»³⁵.

Тиск нацистів призвів до формального розколу серед прибічників відновлення УНР та поділу за зовнішньополітичною орієнтацією на пропольську і просоюзницьку групу В.Прокоповича і групу А.Лівицького, яка офіційно задекларувала нейтралітет уряду УНР щодо воюючих сторін. Цілком правдоподібно, цей формальний поділ відбувся з простого розрахунку: «робити ставку» на обидва блоки держав (одне угруповання декларативно підтримувало західних союзників, а друге зберігало офіційний нейтралітет щодо Райху та його сателітів) із тим, щоб у разі перемоги одного з них спробувати актуалізувати українське питання на порядку денному європейської політики. Однак із перспектив сьогодення можна констатувати, що в 1940 р. політики націонал-соціалістичної Німеччини не планували підтримувати державницькі прагнення угруповання А.Лівицького з огляду на формальний пакт про ненапад, фактичний союз із СРСР і плани геополітичного партнерства А.Гітлера зі Й.Сталіним. У березні 1940 р. колишній полковник Армії УНР Я.Гальчевський у своєму нотатнику вкрай скептично оцінював перспективи фактичного розколу «табору прихильників УНР»:

³³ *Torzecki R. Polacy i Ukraińcy... – S.45.*

³⁴ NARA. – T-81. – Roll 696. – Frame 000795.

³⁵ *Ibid.* – Frame 000807.

«Довідаюсь про ролі наших політиків у Франції. Прокопович, Шульгин і генерал Удовиченко поставили свої карти на Францію. Читаю підписану ними відозву. Вона гостро спрямована проти Німеччини. [...] Коли б УНР у Парижі програла, то УНР у Німеччині (мова про діячів УНР в окупованій нацистською Німеччиною Варшаві – А.Б.) виграє. Гра тонка, але в наших еміграційних умовах, без терену й збройної сили, нам позитивних наслідків не дасть»³⁶.

Контроль нацистських органів безпеки за діяльністю А.Лівицького (відомо про декілька обшуків в його помешканні у Варшаві³⁷) не дозволив очолюваному ним політичному угрупованню відновити контакти з польським еміграційним урядом. Будь-яку активність припинили також прибічники порозуміння з еміграційним урядом Польщі. Після окупації Франції вермахтом нацисти заарештували прихильника співпраці між Україною й Польщею О.Шульгина, а В.Прокопович, який вимушено припинив політичну діяльність, помер 7 червня 1942 р. в Бессанкурі під Парижем.

Перемовини на Буковині. Спроби формування Українського легіону у складі польської армії на території Франції

Як показав досвід «зондажних» контактів у Західній Україні й на окупованих вермахтом землях Польщі в перші місяці Другої світової війни, «градусу напруження» українсько-польським контактам неминуче додавало не лише питання спірних територій, а й також ведення консультацій на теренах, що на той час були головним «каменем спотикання» на шляху до порозуміння. Можливо саме тому пошук компромісу було вирішено реалізувати на «нейтральній території». Інакше кажучи, одночасно із «зондуванням ґрунту співробітництва» з українцями на західноукраїнських землях референти польського еміграційного уряду вивчали можливості залучення до співпраці українських політиків у незалежних державах Європи й на Американському континенті.

Представники польського уряду виявили активне зацікавлення можливостями налагодження партнерства з українцями, і в рамках обговорення його перспектив зупинили свій вибір на Буковині – краї з переважно українським населенням у складі тогочасної Румунії. Після анексії Східної Галичини та Волині саме Буковина залишалася одним із головних регіонів, за який міг виникнути військовий конфлікт між СРСР і Румунією. Сприймаючи останню як вигідний плацдарм для військових дій проти Москви в разі сприятливої міжнародної кон'юнктури, польські політики вважали доцільним після анексії Радянським Союзом Східної Галичини як головного центру активності українських націоналістів на їхніх етнографічних землях розробляти проекти перетворення Буковини на «новий український П'ємонт», куди в разі досягнення українсько-польських домовленостей можна було б

³⁶ Гальчевський Я. З воєнного нотатника. – К., 2006. – С.118.

³⁷ Лівицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 рр. – С.69.

скерувати створювані у Франції польську армію й запланований для формування в її складі Український легіон.

Реалізуючи перші кроки у цьому напрямі, представники польського еміграційного уряду організували зустрічі з головою легальної до 1938 р. Української національної партії В.Залозецьким – політичним діячем із Буковини. 16 листопада 1939 р. у доповідній записці консульства II Речіпосполитої у Чернівцях було охарактеризовано політичну мету й засоби українсько-польської співпраці в боротьбі проти сталінського СРСР і гітлерівської Німеччини:

«Продовжуючи переговори, пан Залозецький, спираючись на дедалі частіше одержувану інформацію про послідовну польсько-українську співпрацю в радянській зоні окупації та спільну боротьбу з окупантами, висунув пропозицію про реалізацію можливості такої боротьби також проти другого ворога – Німецького Райху. Професор Залозецький дав мені зрозуміти, що такий проект здобуде значну підтримку українських громад за кордоном, особливо на Американському континенті. Розробляючи цей проект, пан Залозецький висунув конкретну пропозицію створити українські відділи у складі польської армії, що формується, із наказами українською мовою та з деякими відзнаками, наприклад українські барви в кутку польських прапорів. Він стверджує, що такого роду українські відділи були би дуже популярними у закордонних українських центрах, і можна було б розраховувати на великий приплив не лише українців, натуралізованих у союзних країнах, таких, як Канада, Франція та Англія»³⁸.

14 грудня 1939 р. консульство у Чернівцях переслало польському посольству в Бухаресті рапорт, в якому було згадано про те, що під час зустрічі у цьому місті із В.Залозецьким запропоновано проект створення українських підрозділів у складі польської армії. Однак певним «мінусом» переговорів стало те, що В.Залозецький був суто «регіональним політиком», малопопулярним в українському середовищі. 19 грудня співробітник польського посольства в Бухаресті А.Понінський, коментуючи згаданого листа, повідомив міністрові закордонних справ Польщі про те, що «проект творення українських підрозділів у польській армії було запропоновано [...] другорядними українськими діячами, які приватно контактували з посольством і проводили розмови без жодних зобов'язань»³⁹.

Під час чергової польсько-української зустрічі до В.Залозецького з українського боку приєдналися буковинський громадський діяч Д.Геродот, колишній полковник Армії УНР Г.Порохівський, бессарабець І.Гаврилюк. 12 січня 1940 р. посол Польщі в Бухаресті надіслав своєму урядові у Франції депешу, в якій поінформував про зміст та наслідки контактів:

«10 й 11 січня відбулася організована посольством конференція з українцями. З українців були сенатор Залозецький і

³⁸ APISM. – Sign. PRM.7. – Sheets 92–93.

³⁹ Ibid. – Sheet 91.

Сербенюк з Буковини, посол Гаврилюк із Бессарабії, сенатор Михальський із Бухареста, а також Трепке, Геродот і полковник Порохівський репрезентували петлорівців. Під час політичної дискусії несподівано сильно виявилася тенденція українців щодо налагодження з нами тісної співпраці в Румунії, як і на міжнародній арені, а також невисунення драстичних моментів. [Характерною є] поширеність не лише антирадянських, але й антинімецьких акцентів. Було створено мішаний комітет співпраці з 6 осіб. Цей комітет сьогодні розпочав діяльність із визначення засад спільної акції у пресі та пропаганді. Було прийнято цілий ряд спільних засадничих політичних тез. Як конференція, так і комітет мають неофіційний і таємний характер. [...] Для налагодження контакту з Прокоповичем і Шульгиним цього дня до Парижа виїжджає полковник Порохівський. Заплановано також виїзд Залозецького або Сербенюка»⁴⁰.

Рішення про організацію згаданої зустрічі з українськими політиками з Буковини не було випадковим, адже на той час у цьому регіоні Румунії проживали до 1 млн українців, що складало найбільшу кількість українців в Європі, які не перебували під владою СРСР або нацистської Німеччини. Посол Польщі в доповідній записці так висловлювався на користь проведення зустрічі: «Українці в Румунії, оскільки їх кількість сягає майже мільйона, тепер уже є єдиною українською меншиною, котра має можливості вільного розвитку й ведення власної політики». Автор констатував, що він вирішив використати шанс «зустрітися з якомога більшим гроном представників українського суспільства для обговорення з ними справ практичної співдії на території Румунії, як і спільного обговорення питань, що цікавлять польську й українську політику». Характерно, що з польського боку в переговорах серед інших узяли участь керівник прес-бюро МЗС Р.Ланчковський, консул у Чернівцях Т.Буйновський, редактор польсько-українського бюлетеня В.Бончковський і відомий згодом своїми ліберальними поглядами польський громадсько-політичний діяч Є.Ґедройць. Спільну резолюцію зафіксовано у протоколі: «З українського боку, зокрема, висловлено розуміння того, що польська дипломатія й польська пропаганда могли би надати великі послуги українській справі, а також [позитивному] ставленню Заходу до цієї проблеми»⁴¹.

4 січня 1940 р. референт відділу національних справ Ради міністрів О.Ґурка розробив меморандум «Сучасний стан українських справ». Документ призначався для міністра С.Стронського. Автор виклав власне бачення українського питання та навів основні пропозиції щодо вірогідних шляхів його вирішення на підставі особистих розмов із В.Прокоповичем та О.Шульгиним, представниками інших українських політичних середовищ, ознайомлення з виданими ними бюлетенями й комунікатами⁴². Реаліст О.Ґурка був переконаний, що ані польський еміграційний уряд, ані ослаблені війсьними діями

⁴⁰ Ibid. – Sign. PRM.15A. – Sheets 1–2.

⁴¹ Ibid. – Sheets 3–6.

⁴² *Kwiecień M., Mazur G.* Memoriał Profesora Olgerda Górki w kwestii ukraińskiej z 4 stycznia 1940 r. // *Zeszyty Historyczne.* – Zeszyt 139. – Paryż, 2002. – S.164–166.

його західні союзники не зможуть примусити СРСР відмовитися після війни від своїх нових західних кордонів. Він поділяв думку представників головного штабу збройних сил Польщі про те, що будь-яку Росію можна буде перемогти лише в разі вирішення українського питання. О.Гурка вважав, що розв'язання проблеми східних кордонів Польщі буде можливим лише після укладення угоди про польсько-українську співпрацю, а компроміси та поступки українців у територіальних питаннях настануть тільки в разі підтримки польським урядом політичного руху за відновлення української державності. Автор меморандуму застерігав, що без польсько-українського союзу проти Росії політика Польщі зайде в безвихідь⁴³.

9 січня 1940 р. у приміщенні президії Ради міністрів Польщі в м. Анже (Франція) Комітет для справ краю провів засідання, в якому взяли участь генерал К.Соснковський, міністр закордонних справ А.Залеський, міністр Я.Станьчик та член Національної ради Речіпосполитої Т.Белецький, який водночас очолював праворадикальну Національну партію. У протоколі засідання йшлося:

«Як останній пункт порядку денного генерал Соснковський подав [на розгляд] питання створення українського підрозділу в польській армії. Генерал Соснковський отримав у цій справі листа від п. прем'єра генерала Сікорського, який доручив за тиждень підготувати меморіал в українському питанні, а також дати відповідь у справі проекту утворення українського підрозділу в польській армії у Франції. [...] Зі свого боку ген. Соснковський є рішучим прихильником [ідеї] утворення такого підрозділу. За формування українського підрозділу в польській армії у Франції висловлюється також пан мін. Станьчик, керуючись тим міркуванням, що треба здійснити перший рішучий крок в українському питанні. Міністр Станьчик дотримується думки, що утворення такого підрозділу може відбутися незалежно від затвердження принципової програми уряду в українській справі. Проти завчасного вирішення цього питання [...] виступає доктор Белецький. На його думку, справа ще не дозріла. Спочатку треба визначити генеральну лінію, мету, до якої рухатися, а потім займатися деталями».

У протоколі занотовано основні тези виступу К.Соснковського, котрий охарактеризував головні наслідки політики в українському питанні:

«Ген. Соснковський згадує, що Кабінет міністрів для справ краю підготував свого часу текст декларації уряду в українській справі. Рада міністрів її не затвердила. Розмови з українцями за власною ініціативою розпочав мін. Ладось. Вони не дали жодних конкретних результатів. Зрештою мін. Ладось отримав доручення комітету не приймати жодних зобов'язань, а розмови трактувати як суто інформаційні. Ген. Соснковський вважає справу особливо важливою й терміновою. Польща мусить мати

⁴³ Prof. Dr. Olgierd Górka. Major Dyplomowany W.P. Paryż. Ścisłe tajne. 4 stycznia 1940. Obecny stan spraw ukraińskich (Promemoriał dla p. Ministra St.Strońskiego) // Ibid. – S.166–187.

своїх українців. Промовця непокоїть передовсім факт організації української дивізії в Канаді (насправді це були лише чутки; відомо також, що у цій державі українців як її громадян масово мобілізували до канадської армії – А.Б.)»⁴⁴.

Далі наводився текст проекту, до якого (найімовірніше, під тиском Т.Белецького) було внесено чимало невиконаних для українців положень. Скажімо, ідею створення Українського легіону у формі з'єднання (дивізії, бригади) із залученням колишніх офіцерів Армії УНР звужено до мішаної польсько-української військової частини чисельністю від батальйону до полку, причому не з українським, а з українсько-польським підстаршинським складом із числа підстаршин польської армії та польським вищим командним складом⁴⁵.

18 січня 1940 р. в листі президії Ради міністрів до прем'єра В.Сікорського К.Соснковський відзначив особливу негативну позицію Т.Белецького:

«Після проведення вичерпної дискусії пан президент Белецький виголосив окрему думку, [...] заявивши: “Зважаючи на те, що справа створення в рамках польської армії українського підрозділу ще не дозріла ані політично, ані технічно й викличе водночас великі військові (якість мобілізованого матеріалу та ін.), а також внутрішньополітичні (певним чином обговорення майбутнього устрою Польщі, творення України й т. п.) труднощі, комітет вважає її небажаною”»⁴⁶.

Попри те, що тоді це була лише окрема висловлена позиція, доводиться констатувати, що під час ухвалення остаточного рішення щодо ідеї створення Українського легіону у складі польської армії гору взяли саме заперечні аргументи. Не просунулася вперед також справа офіційної підтримки державницького українського руху польським урядом. 5 березня 1940 р. міністр закордонних справ Польщі А.Залеський у листі до польського посла у Вашингтоні стверджував, що офіційна декларація уряду про підтримку ідеї незалежності України буде можливою лише у разі війни Франції та Великобританії проти СРСР, але в ній не буде заяви про відмову від Західної України («Справа незалежності України й Білорусії може стати актуальною тільки у випадку війни союзників проти Росії. Не підлягає сумніву, що в разі такої можливості польський уряд прихильно поставиться до прагнень українців і білорусів, що не виключає, однак, того, що ми стоїмо на ґрунті непопорушності наших кордонів»)⁴⁷.

У травні 1940 р. польський політик К.Чарковський-Ґолейовський запропонував віце-міністрові М.Кукелю вирішити українське питання, здобувши в майбутньому прихильність населення Західної України та заручившись його підтримкою на випадок, якщо колись почнеться війна між

⁴⁴ APISM. – Sign. PRM.12/2. – Sheets 36–38.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid. – Sign. PRM.12.4. – Sheet 52.

⁴⁷ Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1940 / Red. M.Hułas. – Warszawa, 2010. – S.192.

Польщею та СРСР. Тобто йшлося про використання «української карти» проти «більшовицької Росії». Він, зокрема, висловився за те, щоб польський уряд видав публічну заяву, задекларувавши такі принципи політики щодо українців:

1. Польща прагне покінчити з польсько-українськими суперечностями на засадах Люблінської й Гадяцької уній.

2. Галичина та Волинь – це спільна територія українців і поляків, невід’ємна частина Польщі з мішаним національним складом населення.

3. Польща надасть автономію цим землям із застереженням, що закордонна політика, армія й фінанси належатимуть до прерогатив польської держави. Решту питань з урахуванням настроїв місцевого населення за рівномірного і справедливого дотримання інтересів обох народів вирішуватимуть органи влади, обрані на місцях.

4. У складі польської армії на території Франції буде сформовано українські збройні підрозділи зі власними прапорами, командуванням, офіцерами й т. п.

Однак цей проект також не було розглянуто та втілено у життя через швидку поразку Франції й зумовлену цим прискорену евакуацію еміграційного польського уряду із залишками власної армії до Великобританії⁴⁸.

Політика польського еміграційного уряду в українському питанні у другій половині 1940 – першій половині 1941 рр.

Евакуація польських уряду й армії з Франції до Великобританії внесла інші акценти в політику – відтепер з урахуванням лінії офіційного Лондона, спрямованої на зближення з СРСР проти нацистської Німеччини. В інструкції К.Соснковського для С.Ровецького від 3 листопада 1940 р. було підтверджено видані раніше приписи у справі взаємин з українцями та литовцями. Застерігалось, що зобов’язуючі рішення належать винятково до компетенції уряду, указувалося на потребу дотримуватися обережності в контактах, які повинні мати характер обміну інформацією. У §11 додатку №1 «Тези до закордонної політики» було сформульовано готовність польського уряду погодитися на співпрацю з СРСР та не підтримувати ворожі Москві рухи (вочевидь насамперед ішлося про український незалежницький) у разі згоди Й.Сталіна на відновлення польсько-радянського кордону станом на 1 вересня 1939 р.:

«Сучасні кордони радянської окупації не мають етнографічних чи нібито визвольних підстав, а є виявом зухвалих прагнень комуністичного імперіалізму до поневолення народів. Ці прагнення завдають удару не лише Польській державі, але й національностям на сході Речіпосполитої. Цим національностям Польща гарантує всі національні права. Принциповою умовою поліпшення стосунків між Польщею та Росією має бути повернення польсько-російського кордону до вересня 1939 р. Польща зі свого боку не приєднуватиметься до будь-яких спроб розгрому Росії»⁴⁹.

⁴⁸ *Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej.* – S.42.

⁴⁹ *Armia Krajowa w dokumentach: 1939–1945.* – Т.1. – S.309, 318.

У наступні півроку в політиці польського еміграційного уряду в українському питанні не було ухвалено жодних принципових рішень. У листі до міністра інформації й документації С.Стронського від 5 червня 1941 р. стверджувалося, що у цьому напрямі не здійснено жодних серйозних кроків, а уряд не визначився з конкретною позицією. Пропонувалися такі дії:

1. Польський уряд має розробити і схвалити інструкції в українському питанні.

2. Уряд дасть доручення Бюро вивчення цілей війни прискорити й розширити опрацювання українського питання (і, очевидно, також пропозиції щодо можливої ролі Польщі у його вирішенні).

3. У складі відділу національностей міністерства інформації та документації створити окремий структурний підрозділ з українських справ.

4. Міністерство має забезпечити публікацію розробок і напрацювань з українського питання⁵⁰.

Оскільки в попередніх доповідних записках одним із найбільш проблемних у подальших польсько-українських відносинах регіоном уважали Галичину, опрацювання пропозицій польської політики в українських справах було доручено обізнаним з його проблемами уродженцям цього краю. Так, своє бачення запропонували професор О.Ґурка (прибічник Ю.Пілсудського, уродженець Рави-Руської), доктор Б.Лонґшам де Бер'є (прихильник ендеків, народився в Коломиї), Л.Ґродзіцький (член Національної партії, також родом із Галичини). Із позицій сьогодення можна стверджувати, що найкращою перспективою польсько-українських відносин, котра могла бути найрезультативнішою (та вочевидь не довела б до кривавого українсько-польського протистояння наприкінці Другої світової війни), була концепція О.Ґурки. Він, зокрема, запропонував такі головні тези:

1. Польща зацікавлена у створенні сильної Української держави.

2. Східні кордони Речіпосполитої після війни зазнають значних змін, доведеться поступитися деякими територіями на користь майбутньої Української держави.

3. Польський уряд має видати декларацію на підтримку створеної в майбутньому Української держави (ця держава постане в будь-якому випадку, утім за відсутності подібної заяви це відбудеться без підтримки Польщі).

Головним опонентом таких пропозицій виступив Б.Лонґшам де Бер'є, котрий фактично заблокував і перекреслив ідеї О.Ґурки. На його переконання, визначальними в політиці Польщі щодо українців мають бути наступні постулати:

1. Незалежна Україна буде значно більш небезпечним сусідом Польщі, аніж Росія.

2. Потреба відновлення східних кордонів Польщі станом на 1 січня 1939 р. не підлягає обговоренню.

⁵⁰ *Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej.* – S.44.

3. Уряд Речіпосполитої не має права, а тому не повинен видавати жодних декларацій на підтримку незалежності України.

4. Найкраще у стосунках з українцями – узагалі не проводити з ними жодних переговорів⁵¹.

Натомість Л.Ґродзіцький пропонував провести взаємний обмін населенням та усталити компромісний кордон по річках Західний Буг, Гнила або Золота Липа, Дністер, Ломниця в такий спосіб, щоб Львів і Бориславський нафтовий басейн залишилися у складі Польщі⁵².

На початку 1941 р. найреалістичніші рекомендації та перспективні прогнози політики Польщі щодо українців було запропоновано у брошурі «Польсько-українська проблема» (на її титульній сторінці автором зазначено польського політичного емігранта в Канаді Л.Ґарчинського). У виданні стверджувалося, що нове приєднання західноукраїнських земель до Польщі не вирішить проблему їх належності, оскільки ці території надалі залишалися б «яблуком розбрату» між українцями й поляками, і це неминуче призведе до чергової війни між ними. Автор стверджував, що «безумовне віддання цих земель полякам послабило б їхню державність, обтяжуючи їх нерозв'язаною проблемою меншини, загрожувало б їм тим, що хтось може прийти під приводом «визволення» цієї меншини або постійно використовувати її для підриву польської держави».

Зважаючи на вже наявні та ще прогнозовані людські втрати у Другій світовій війні, автор застерігав як поляків, так і українців від вирішення конфліктів між ними насильницьким шляхом, вважаючи, що раніше чи пізніше відновлені польська та українська держави повинні будуть розв'язати територіальні й інші суперечки мирним, цивілізованим шляхом: «Після цієї війни слов'янські держави не можуть дозволити собі воювати між собою, справи повинні бути вирішені остаточно. Треба буде шукати інший спосіб вирішення суперечки». Пропонувалося принаймні тимчасово окреслити державно-правовий статус терміном «окрема територіальна одиниця, кондомініум (спільне володіння – А.Б.)».

Головний висновок автора стосувався потреби українсько-польського порозуміння, що, на його думку, зумовлене концентрацією уваги українців на боротьбі з СРСР як їх головним ворогом, а поляків – проти нацистської Німеччини, оскільки в іншому випадку вони не вистоять у нерівному протистоянні зі своїми найбільшими історичними супротивниками: «Звільнена Україна повинна повернути всі сили проти Росії й не може дозволити собі одночасно воювати проти Польщі. Польща має скерувати всю увагу на Німеччину та не може дозволити собі загрозу одночасної боротьби проти українців»⁵³.

Утім подібні пропозиції були радше винятками – в основній масі польські політики майже одноставно виступали за повернення Західної України до складу відновленої Польщі. Діячі польського еміграційного уряду та

⁵¹ APISM. – Sign. PRM.15A/5; Sign. PRM.15A.

⁵² *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy... – S.102–103.

⁵³ *Garczyński L.S.* Problem Polsko-Ukraiński. – Toronto, 1941. – S.24–27.

піділля не прислухалися до рекомендацій автора згаданої брошури, який зміг неупереджено та об'єктивно оцінити перспективи розвитку українсько-польських відносин у разі врахування національних інтересів українців.

За словами Ч.Партача й К.Лади, діячі польського еміграційного уряду для успішного вирішення суперечок з українцями «мали б подолати наявний у частини поляків «комплекс оборонців Львова» з усіма його негативними проявами»: «Репрезентанти цього напрямку мислення робили загальні висновки на тлі свого особистого досвіду періоду українсько-польської війни за Львів, періоду II Речіпосполитої й поведінки частини українців під час вересневої кампанії. Із цим комплексом було пов'язано позицію польських правих партій, які ігнорували саме існування українського народу, включно з правом уживання назви «український», і його національно-визвольні прагнення»⁵⁴.

Унаслідок панування цього комплексу серед польських кіл для політики еміграційного уряду Польщі в українському питанні у другій половині 1940 – першій половині 1941 рр. були характерними непослідовність і готовність відмовитися від запропонованої співпраці з українцями на користь співробітництва з Москвою (подібно до того, як це відбулося в 1920 р.). Превалювала готовність домовитися з агресором у разі його відмови від анексії та ігнорувати раніше зроблені заяви про бажання підтримати українців і сприяти налагодженню польсько-української співпраці. Підбиваючи невтішні підсумки спроб зміни політики Польщі стосовно України колишній шеф штабу головнокомандувача польської армії полковник А.Кендзбор визнав, що впродовж двадцяти міжвоєнних років Польща так і не змогла виробити раціональну концепцію політики в українському питанні й за півтора роки Другої світової війни вона на жоден крок не просунулася у цьому напрямі⁵⁵.

Поляки не були готовими до радянської анексії Галичини й Волині. Приєднання до СРСР Західної України стало для них шоком, їм потрібен був деякий час, щоб оговтатися. Фрустрація від нової реальності стала однією з причин того, що перші тижні Другої світової війни політичні еліти польського суспільства не виявляли прагнень і бажань до політичного зближення з українцями.

Після пережитого у вересні 1939 р. шоку від агресії Німеччини й анексії Радянським Союзом Західної України діячі польського та українського еміграційних урядів були готовими на взаємні поступки, убачаючи один в одному природних партнерів за нещастям від втрати державності, у результаті чого в них було два спільних вороги. Прибічники УНР у політичних комбінаціях співпраці з Польщею й західними союзниками, очевидно,

⁵⁴ *Partacz Cz., Łada K.* Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. – S.41–42.

⁵⁵ *Ibid.* – S.45.

розраховували, що їм вдасться переконати польський уряд відмовитися від Західної України.

Аналізуючи перебіг і наслідки пошуку шляхів порозуміння між польськими й українськими політиками восени 1939 – у першій половині 1941 рр., критично оцінюючи їх недостатню активність у цій сфері, потрібно визнати, що попри зусилля частини польських політичних експертів і діячів українського уряду в екзилі еміграційний уряд Польщі так і не вийшов на прямий діалог із ДЦ УНР ані тоді, ані впродовж усієї Другої світової війни. Відомі сьогодні доповідні записки експертів або радників польського уряду у вигнанні, а також висловлені конструктивні міркування польських публіцистів із важливими аргументами на користь формування єдиного фронту II Речіпосполитої й УНР проти спільних ворогів могли бути першим добрим кроком на шляху до порозуміння. Однак жодна зі згаданих пропозицій не отримала схвалення та підтримки польського еміграційного уряду. Він не уклав навіть таємної польсько-української угоди про співпрацю, зручною причиною для чого стала відсутність єдиного державного центру, авторитетного для всіх українців, та який мав би політичне визнання на міжнародній арені. Ухвалені впродовж перших півтора року діяльності уряду Польщі у вигнанні документи не мали конструктивного характеру, вони не забезпечили ефективного вирішення польсько-українських суперечностей і стосувалися переважно проблем взаємин із західними союзниками, внутрішньополітичного життя, творення польської армії за кордоном тощо⁵⁶.

Проблему польсько-українського порозуміння аж ніяк не могли вирішити повільні й такі, що ні до чого не зобов'язували їх учасників, дискусії між різними структурами польського уряду. Причому відчутно давалася взнаки нескоординованість зусиль задля вироблення єдиного бачення та єдиної політики в українському питанні. Контакти з маловідомими навіть в українському суспільстві, або віддаленими від нього еміграційними діячами не могли мати серйозних наслідків.

Головною причиною того, чому не вдалося порозуміння між поляками й українцями, стало те, що обидві сторони переслідували різні політичні цілі. Перші обстоювали ідею відновлення Польщі в кордонах станом на 1 вересня 1939 р. (включно із західноукраїнськими землями), другі – відновлення Української держави, до якої мали ввійти всі етнічні землі. Розбіжності були й у самих польських колах: якщо одні політики виявляли готовність налагодити співпрацю з українцями й у перспективі координувати боротьбу проти спільного ворога – СРСР, то інші виступали категоричними опонентами такої ідеї. Подібні незгоди щодо порозуміння з польським еміграційним урядом проявлялися й серед українських політичних угруповань.

Уряд Польщі у вигнанні не міг офіційно актуалізувати питання про незалежність України, оскільки сам був залежним від західних союзників,

⁵⁶ Див.: *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej [1939–1945]* / Opr.: W.Rojek; red. naukowa M.Zgórniak. – T.1: X.1939 – VII.1940. – Kraków, 1994; T.2: VI.1940 – VI.1941. – Kraków, 1995.

котрим, з огляду на його слабкі на той час позиції, подібні заяви видавалися небажаними, адже могли спричинити погіршення стосунків із СРСР – союзником проти нацистської Німеччини. Польські політики вірили в можливість відновлення своєї країни в довоєнних кордонах, українські – сподівалися, що реалізації їхніх намірів сприятимуть західні союзники або Третій Райх. І перші, і другі глибоко помилилися – долю Західної України було вирішено без них.

Невдалі спроби порозуміння між українцями й поляками напередодні німецько-радянської війни стали втраченим шансом співпраці проти СРСР як спільного ворога – між сторонами все ще залишалось надто багато розбіжностей. Однак саме в можливості цього порозуміння корінилася одна з важливих політичних комбінацій, реалізація якої, очевидно, могла б запобігти Волинській трагедії 1943 р. і багатьом іншим драматичним проявам українсько-польського протистояння. Демонстрацією доброї волі народів до зближення уряди могли не допустити взаємного масового терору. Неофіційні перемовини між окремими діячами польських урядових структур (без належних прерогатив і повноважень на ведення переговорів) з українськими політиками, що відбувалися на початку Другої світової, увійшли в історію як одна з ініційованих в еміграції нереалізованих можливостей відвернути українсько-польське протистояння на завершальному етапі тієї війни.

REFERENCES

1. Duraczyński, E. (1993). *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945: organizacja, personalia, polityka*. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
2. Dymarski, M. (1999). *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. [in Polish].
3. Hulas, M. (1996). *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie, wrzesień 1939 – lipiec 1943*. Warszawa: Instytut Historii PAN. [in Polish].
4. Piuśhyn, I.I. (2000). *OUN-UPA i ukraińskie pytania v roky Druhoi svitovoi viiny (v svitli polskykh dokumentiv)*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Kwiecień, M., Mazur, G. (2002). Memorial Profesora Olgierda Górki w kwestii ukraińskiej z 4 stycznia 1940 r. *Zeszyty Historyczne*, 139, 164–166. Paryż: Instytut Literacki. [in Polish].
6. Luciuk, L.Y., Kordan, B.S. (1987). *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question, 1938–1951: A Documentary Collection*. Kingston; New York: The Limestone Press.
7. Partacz, Cz. (2001). *Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939–1945)*. Koszalin: Wydawnictwo uczelniane Politechniki Koszalińskiej. [in Polish].
8. Partacz, Cz., Łada, K. (2004). *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*. Toruń: CEE. [in Polish].
9. Pestkowska, M. (2000). *Za kulisami rządu polskiego na emigracji*. Warszawa: Rytm. [in Polish].
10. Torzecki, R. (1993). *Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN. [in Polish].
11. Zashkilniak, L. (2003). *Ukraińskie pytania v politytsi polskoho emihratsiinoho uriadu i pidpillia v 1939–1945 rokakh. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 10, 161–202. [in Ukrainian].

ANDRII BOLIANOVSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),

Senior Research Fellow,

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine

(Lviv, Ukraine), andrii.bolianovskyi@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7685-1854>

UNREALIZED OPPORTUNITIES: ATTEMPTS OF UKRAINIAN-POLISH UNDERSTANDING (Autumn 1939 – First Half 1941)

Abstract. *The purpose of the research is to investigate the search for ways of Ukrainian-Polish dialogue, taking into account the specific circumstances of the early stages of World War II. The article covers the main discussions on the Ukrainian question during the formation of the political course of the Polish Government-in-Exile and its subdivisions from the beginning of war to the middle of 1941. The main circumstances, causes, course, consequences and causes of failure of these conversations are analyzed. The author also focuses on the initiatives of the Government-in-Exile of the Ukrainian People's Republic to cooperate with the Polish Government and its Western allies. The main "players" and their actions in these political processes have been identified. The main prerequisites, content, development and reasons for the failure of their discussions are analyzed. **The research methodology** is based on the principles of the critical analysis of archival sources as well as on the method of comparative analysis of the sources and historiography to the historical research. **The scientific novelty.** The author highlights the motivation of Ukrainian and Polish politicians to seek compromise in order to cooperate in the fight against the Soviet Union and Nazi Germany on the basis of a wide range of small-known or unknown documents of Polish, American, Ukrainian and Canadian archival documentary. A special attention is devoted for studying the problems that have been accompanied process of achievement of political consensus between Ukrainians and Poles. **Conclusions.** Many efforts have been made by the Ukrainian and Polish Governments-in-Exile to reach consensus on many contentious issues. Nevertheless, Polish and Ukrainian politicians have failed to reach an understanding due to differing views on territorial and other political questions. However, significant attention to establishing a dialogue in the plans of the Polish and Ukrainian emigration governments can be regarded as good evidence of their search for cooperation at the beginning of World War II.*

Keywords: *Ukrainian question, Ukrainian-Polish relations, Polish Government-in-Exile, Government-in-Exile of Ukrainian Peoples' Republic, World War II.*